

Fabelrike Finnmark —

Stammenes stevnested og grenseland mot øst

SÅ SENT SOM i 1813 dro den norske fjellfogden i Finnmark til Kolahalvøen for å fornye det gamle norske skattekrav overfor Bojaren (halvøens høyeste embedsmann). Gjennom århundrer hadde nordmennene hevdet at Bjarmeland (Kolahalvøen) var gammelt norsk land. Mens russerne eller moskovitene hevdet at store deler av nuværende Finnmark egentlig var russisk.

Christian IV understreket det (dansk-norske kravet ved i 1599 å foreta en demonstrativ sjøreise langs Murmansk-kysten. I 1816 oppgav man imidlertid formelt kravet på Kola, selv om Kola som norsk område var fremme i en stortingsdebatt i 1826.

Finnmark har gjennom tidene vært grenseland i flere betydninger, kulturer har møtes og kollidert. Områdets store rikdommer og strategiske betydning har medført at mange kastet sine øyne på det — og søkte ervervelse.

FASCINERENDE BILDE

I en bok som nettopp er utkommet på Gyldendal, «Finnmark», tegnet et fascinerende bilde av landsdelen eller landets farverike historie. (Når vi skriver ian det, er det fordi flere av bokens forfattere benytter begrepet Same-land, og understreker at det er samenes land. Et land hvor inntrengingen og innvandringen har vært stor.)

... og søkte ervervelse.

beretning om Finnmark til pave Leo den tiende. Den svenske prelat (utnevnt, men aldri tiltrådt som erkebiskop i Uppsala) har gitt oss viden om middelalderens sameland.

Op helt opp til vår tid har oppdagelsesreisende og «turister», gitt beskrivelser om denne del av verden. De har ofte vært vel fantastiske, fordi Finnmark har ligget i noe dunkelt lys, tross midnattssol og nordlys — samt at Hammerfest var den første by i verden som fikk elektrisk gatebelysning.

Alle beskrivelser og all litteratur om landet i nord, har selvsagt ikke vært fabelfylte. I 1905 utgav Amund Helland (etter offentlig foranstaltning) «Beskrivelse av Finnmarkes Amt», i fem bind (Aschehoug). Helland er nøktern og informativ.

Morgenbladets Olav Nordrå har forøvrig i den aktuelle Finnmarksbok en glimrende gjennomgåelse av Finnmark i litteraturen.

INTERESSANT OG VELSKREVEN

Det er denne (Gyldendal-) bok vi her skal dvele ved. Boken er et ledd i den store Gyldendal-serien «Bygd og by i Norge». Seriens hovedredaktør er Snorre Evensberger, og billedredaktør er Rut Mykland.

Efter undertegnede oppfatning er bindet «Finnmark» seriens mest interessante og mest velskrevne. Hele 22 kjente skribenter har vært med å gi boken farge og verdi, med

FARVERIK HISTORIE

Men tilbake til historien. Svenske-kongen Karl 9. (konge fra 1599) utnevnte en svensk stattholder over Lappland og Finnmark. Svensk kolonisasjon ble oppmuntret. Så sent som i 1726 bygget svensker Karasjok kirke.

Vi nevner at Nord-Norge ikke var representert på Eidsvold i 1814. Derimot ble det valgt tre utsendinger fra Finnmark til det første overordentlige storting høsten samme år. De nådde riktignok ikke frem.

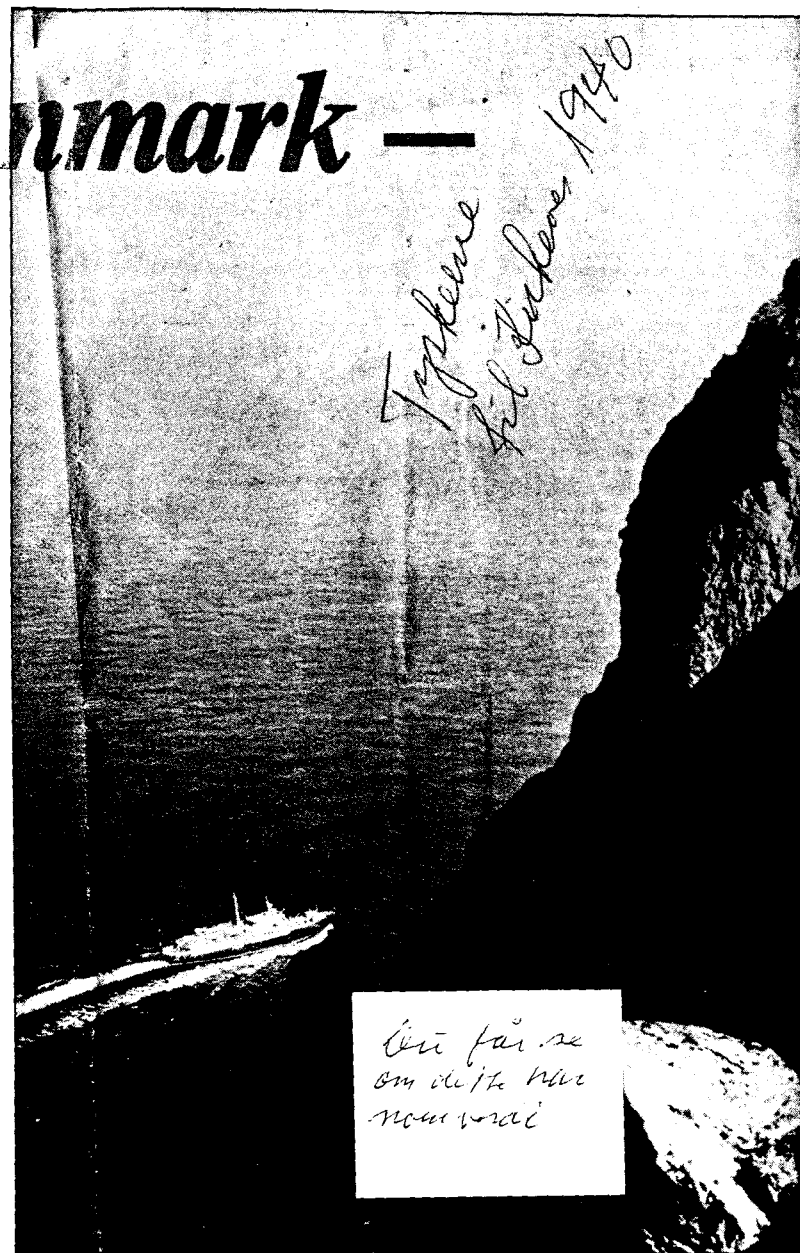
Almindelig verneplikt ble først gjort gjeldende for finnmærkinger i 1896. Landsdelen hadde sin «svarte-dau» i 1826. Særlig Alta ble hjemstøt.

Beretningene om finnenes (kvenenes) innvandring er kanskje særlig interessant, blant annet fordi kvenene har gitt sterke kulturimpulser. Dansker, særlig håndverkere, har også funnet veien til Finnmark, og østerdøler og gudbrandsdøler kom vandrende tallrike fra slutten av 1700-tallet. De fleste kom for å få arbeide ved Kålfjord kobberverk. Da det gikk nedover med verket, slo mange seg ned som jordbrukere. (Undertegnede har truffet mennesker i Tverrelvdalen syd for Alta, som i 1950-årene talte uforfalsket østerdalsdialekt.)

UTVANDRINGEN

Vi kan ikke i en bokomtale gi et fyldestgjørende og rettferdig bilde av en bok på over femhundre sider, og med 22 forfattere.

Så vi bare nevner at utvandringen fra fylket selvsagt er tatt mer. Hva vi ikke visste, er

Nordgående hurtigrute passerer Nordkapp. (Foto: A. Røstad)

Sovjet-Unionen bestod ennå, og skulle vise seg å holde ett år til, men tyskerne hadde høstet visse ubehagelige erfaringer ved sin østlige partners opptreden i Polen. Mens de selv voldelig trengte inn i Polen fra vest, gjorde sovjetstyrkene det samme fra øst. Kunne ikke noe lignende hende i Finnmark? Allerede 10. juni ble Øst-Finnmark overfløyet av sovjetiske rekognoseringsfly, og samtidig omtalte Moskva-kringkasteren Finnmark som en herreløs provins utenfor den tyske okkupasjon, et forhold som burde bringes i orden av Sovjetunionen. Mot en slik eventualitet måtte Norge og Tyskland nødvendigvis ha felles interesser. Tyskland var spesielt fornøyd med at norske styrker kunne dekke grensen mot Russland, inntil en tysk kommando kunne bli sendt til Sør-Varanger. De norske styrker som gikk inn i grensevakten var:

- Varanger bataljon,
- Bataljon II/IR 14,
- Garnisonkompaniet i Kirkenes.

— Ett batteri/Bergartilleri-bataljon nr. 3.

Den spesielle ordningen i Finnmark ble imidlertid ikke av lang varighet. Falkenhorst måtte også forandre mening etter at den tyske rikskommissær i Norge, Joseph Terboven, var kommet inn i bildet. Denne foretok en inspeksjonstur med fly til Kirkenes i midten av juni, og gav rapport til Hitler, som imidlertid ikke ville sette inn ordinære tropper her oppe. Terboven anmodet da om å få tildelt polititropper fra Waffen-SS. Dette førte til at en tysk stab den 29. juni kom til Kirkenes for å forberede en tysk okkupasjon, og 4. juli kom de første SS-tropper fra Waffen-SS-Regiment nr. 9, under ledelse av oberstløytnant Deutsch, og besatte området. Garnisonkompaniet i Kirkenes ble imidlertid værende i Sandvik helt til 9. juli. Da først kom en SS-avdeling og overtok, og det norske flagget måtte fises.»

NORDRÅ

Til slutt en liten korreks. Hver av Finnmarks-bokens 22 forfattere er presentert (hva rett og riktig er). Om Olav Nordrå står det at han er journalist og forfatter. Det nev-

øvrige landsdeler har vært så meget beskrevet gjennom tidene, som nettopp Finnmark. Den første beretning har vi fra høvdingen Ottar, som ca. 880 gikk i kong Alfred av Englands tjeneste. Han berettet om sine ferder i østerled. Kong Alfred lot beretningen skrive ned.

Pave Nicolaus den femte fikk midt på 1400-tallet et brev om Norges herlighet og undre, der finnmarkske forhold har bred plass. Erkebiskop Erik Walkendorf sendte i 1520 en

Reidar Hirsti som redaktør. Uten at vi vil fremføre det som direkte kritikk, vil vi anføre at redaktør Hirstis bakgrunn og samfunnssyn nok preger i litt for stor grad. Men interessant er boken.

La meg understreke at den langt fra bare bringer historie. Næringslivet er med, læstadianisme, nasjonalparkene, lakse-elevene, hurtigruten (selvsagt), flora og fauna, geologi — for å nevne noe.

at det så et flertall som emigrerte til Statene var finner som hadde benyttet Finnmark som mellomstasjon.

Finnmarkinger dro også østover. Murmanskysten hadde ikke fast bosetting før omkring midten av 1800-tallet.

Såvel nordmenn som finner oppdaget gode næringsmuligheter på denne kyst. I 1872 var det 800 kolonister ved Murmansk, av disse 250 nordmenn, 305 finske, mens kareler og russere tilsammen utgjorde 250. Noen flyttet under revolusjonen i 1917 tilbake til Finnmark. Men de fleste ble, og tapte kontakten med hjemlandet. Det kan vel nevnes, uten at dette er brudd på militær taushetsplikt, at da undertegnede var i Nord-Norge like etter krigen, registrertes et lite fenomen. Tolken ved den sovjetiske grensekommissærs stab, en sovjetisk løytnant, het rett og slett Fredriksen.

Jeg burde nok ha visst det, men gjorde det ikke: I 1917 besøkte Leo Trotski Vardø. Fra boken siteres:

«I tida før revolusjonen ble til en viss grad Finnmark brukt som utgangspunkt for smugling av revolusjonære skrifter inn i Russland.»

Gyldendals Finnmarksbok er smekkefull av opplysninger. Vi kan lese om revolusjonen i Hammerfest i 1923, om Petsamo (gammelt Peisen — nu Petsjenga) som har vært underlagt norsk administrasjon, om de gamle kvenene ved Botenviken som ikke har noe tilfelles med dagens begrep «kven». Vi får informasjon om deportasjon, og folkevandringer og om barne-transporter fra Nord-Sverige og Finn-

land til Norge. Noe som i begynnelsen av forrige århundre ble oppfattet som slavehandel.

LAPPO-BEVEGELSEN

Lappo-bevegelsen og drømmen om Stor-Finland, er naturlig nok nevnt. Men forfatteren Hans Kr. Eriksen gjør seg raskt ferdig med «Den finske fare». Dog er det gjengitt et kart fra Lappo-bevegelsen. Kartet ble gjengitt i Tidens Tegn i mars 1932. Det viser planene, eller drømmen. Estland, Karelen, Kolahalvøen, deler av Nord-Sverige, Finnmark og Skibotdalen skulle innlemmes i et Stor-Finland.

Lappo-bevegelsen, som er betegnet som fascistisk, hadde utgangspunkt i en politisk pressgruppe, Akatemenen Karjala Seura (det akademiske Karelske selskap).

En norsk journalist, Artur Ratkhe, skrev en rekke artikler om Lappo-bevegelsen og Stor-Finland i Morgenbladet. Han skrev også en bok, «Finsk fare for Finnmark». Eriksen gir følgende karakteristik:

«Riktignok var det ikke Finnmark han behandlet i boka, men Lyngenområdet, spesielt Skibotn. Boka var ensidig og virket hysterisk. Den fikk stor betydning for holdningen til de finsktalende i lang tid etterpå.»

UNDER KRIGEN

Krigshistorikeren, cand.philol. Harald Sandvik (bl.a. sjef for kompani Linge i en periode) har skrevet kapitlet «Finnmark i ildlinjen under den annen

verdenskrig». Vi gjengir et avsnitt som er særlig interessant, selv om tildragelsen er omskrevet tidligere.

«I dokumentet om avviklingen av fjellighetene i Nord-Norge, utarbeignet 10. juni 1940 i Trondheim av de to parter, het det i paragraf 7: «Den demobilisering som allerede er innledet av den norske overkommando, gjøres også gjeldende for de norske tropper i Finnmark. Bestemmelsene om å legge ned og å avlevere våpen og utstyr gjel- der i samme utstrekning for

dem. Unntatt er to bataljoner og ett batteri ved grensen Øst-Finnmark. Inntil grensevaktene er endelig ordnet, skal disse som hittil ha vaktet under befaling av fylkesmenn i Finnmark, under navn henholdsvis grensevaktbataljon og grensevaktbatteri.»

Dette eiendommelige arrangement med norsk-tysk militær ko-operasjon i Finnmark, må sees på bakgrunn av den tysk-sovjetiske situasjon. Ikke-angrepspakten av 23. august 1939 mellom Tyskland og

nes en rekke priser han har fått, samt at han har skrevet romaner, hørespill, noveller, teaterstykker. Samt: «Nordrå er også spaltist og teateranmelder i dagspressen».

Dagspressen? Nei, Olav Nordrå er et betydelig stykke av Morgenbladet. Han er den av Morgenbladets medarbeidere som har virket lengst i avisen. Han har vært avisens kultureddaktør. Han er Morgenbladets spaltist, anmelder og — Havhest. Vi deler ham ikke med «dagspressen».

C. C.

I følge Knud Leems Finnmarksbeskrivelse fra 1767 må sjesamene ha holdt kuer. Her drives den lille flokken inn om kvelden (s. 165)

Hammerfest fikk bystatus i 1889. Her hovedgaten i 1840, hvor også rensdyr hører med. (s. 169).

St. Georgskapellet i Nelden, det eneste rene gresk-katolske gudshus i Norge er meget gammelt. Tradisjonen knytter det til den hellige Trifon som drev misjonsvirksomhet blant samene på 1500-tallet. (Foto: P. A. Røstad). (s. 404).

Bryllupsfølge på kirketrappen i Kautokeino. (Foto: Valerie Stalder, Tromsø).

Det første festningsanlegg ved Vardø skrev seg fra Håkon V Magnussons tid like etter år 1300. Det nåværende Vardøhus stod ferdig 1737 og er så å si uforandret siden den gang.